

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2007-09-27

UDK 32.019.52:303.4(4)

SOCIALNI KAPITAL V EVROPSKIH DRŽAVAH. UGOTOVITVE, TRENDI IN METODOLOŠKE POMANJKLJIVOSTI PRIMERJALNIH ŠTUDIJ

Frane ADAM

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: frane.adam@fdv.uni-lj.si

IZVLEČEK*

Članek je osredinjen na problematiko socialnega kapitala in različnih pristopov, ki se uporabljajo pri njegovem proučevanju v kontekstu mednarodnih primerjalnih raziskav. Te raziskave nam sicer nudijo neko grobo sliko o porazdelitvi te vrste kapitala v evropskem okviru, vendar podrobnejša analiza pokaže na njihovo metodološko nezadostnost in teoretsko fragmentarnost.

Ključne besede: socialni kapital, primerjalne raziskave, participacija, zaupanje, kakovost podatkov

CAPITALE SOCIALE NEI PAESI EUROPEI. SCOPERTE, TREND E CARENZE METODOLOGICHE DEGLI STUDI COMPARATIVI

SINTESI

L'articolo concentra l'attenzione sulla problematica del capitale sociale e sui diversi approcci che vengono utilizzati nello studio di questo fenomeno nel contesto delle ricerche comparative internazionali. Questi studi ci offrono un'immagine per sommi capi sulla distribuzione di questo tipo di capitale nel quadro europeo, ma un'analisi più attenta dimostra la loro insufficienza metodologica e la frammentazione teorica.

Parole chiave: capitale sociale, studi comparativi, partecipazione, confidenza, qualità dei dati

* Ta prispevek je nastal v okviru mojega študija v berlinskem Znanstvenem Centru (WZB), kamor sem bil med marcem in majem 2006 povabljen kot gostujoči raziskovalec oz. štipendist Humboldtove Fundacije. V tem kontekstu bi omenil še moje sodelovanje pri projektu CONNEX Network of Excellence (6th Framework Programme), v okviru pete raziskovalne skupine (Research Group 5), ki pokriva tematski sklop "Social Capital and Governance". Krajši čas je v tem projektu sodeloval tudi pokojni Andrej Pinter. Leta 2004 je izgubil službo oz. mesto na FDV oz. na oddelku za komunikologijo. Poznavajoč njegove intelektualne odlike sem ga povabil, da prevzame mesto "research managerja", dokler ne dobi nove službe (jeseni se je nato zaposlil na FHŠ).

UVOD

Zanimivo je, da navkljub izobilju empiričnih raziskav o socialnem kapitalu še vedno nimamo sistematičnega pregleda, ki bi nam omogočal zanesljiv vpogled v medčasovne (cross-time) in mednacionalne (cross-national) podobnosti ter razlike v distribuciji tega za družbeno samoorganizacijo pomembnega vira znotraj Evrope oziroma Evropske Unije. Številne obstoječe parcialne študije zaenkrat ne ponujajo zadovoljivega odgovora na ta vprašanja. Poglavitni cilj naše razprave je vzpostavitev kompleksnejšega pristopa k razlagi trendov in stanja socialnega kapitala, zavedajoč se dejstva, da imamo na razpolago le okvirne in preliminarne ugotovitve, ki jih je bo treba dopolniti z upoštevanjem novih izsledkov, ko bodo le-ti na voljo. Izkazalo se je, da ta cilj ne more biti v celoti dosežen brez metodološkega premisleka o kvaliteti in verodostojnosti podatkov, na katerih bi lahko temeljile ugotovitve o rasti ali upadanju socialnega kapitala znotraj evropskih družb.

Raziskave socialnega kapitala tako ostajajo v svojih začetnih fazah. Pri iskanju ustreznih konceptualizacij in načinov merjenja smo še vedno v pilotni fazi.¹ Tukaj je seveda možen ugovor, da imamo na eni strani nekatere obetavne pristope, ki napovedujejo uspešno kontinuiteto v raziskovanju, medtem ko so se drugi izkazali za manj produktivne (učinkovite). Gre za široko vrsto konceptualnih problemov, ki v glavnem izhajajo iz trditve, da je socialni kapital genotipski fenomen, ki obsega serijo kontekstualno pogojenih fenotipskih aplikacij (Adam, Rončević, 2003). Posledica tega so številni konceptualni nesporazumi ter preveč poenostavljene operacionalne definicije.² Razlikovati je mogoče štiri glavna področja aplikacij, ki povezujejo starejše teoretične pristope z aktualnimi razpravami o socialnem kapitalu. Prvo področje, na katerem je utemeljen tudi naš pristop, povezuje makronivojske raziskave civilne družbe in civilne participacije z indikatorji socialnega kapitala, kot sta sodelovanje v združenjih ter zaupanje. Drugo aplikacijsko področje izhaja iz ideje človeškega kapitala in obravnava socialni kapital kot dodatni resurs, ki omogoča kroženje ter delitev znanja in informacij. Pri tretjem področju gre v bistvu za implantacijo socialnega kapi-

tala na neformalnem in mikro nivoju v mrežno analizo (network analysis), medtem ko se četrto področje pridružuje teoriji kolektivnega delovanja (collective action theory) s socialnim kapitalom kot rešitvijo tako imenovanega free-rider problema.

Izhodišče za našo razpravo predstavlja van Dethova analiza metodoloških pasti, ki pravi, da se konceptualna heterogenost v operacionalnih in empiričnih domenah reflektira veliko manj, kot bi lahko pričakovali.³ Gre za prevlado anketne oz. javnomnenjske metode, kjer se merjenje zalog socialnega kapitala izvaja skoraj izključno na temelju respondentovih izjav in ocen. S tem opažanjem se strinjamo, vendar pa je naša kritična ocena konkretnjša in temelji na vrednotenju dveh mednacionalnih primerjalnih študij European Values Survey (EVS) ter European Social Survey (ESS). Podobno kot van Deth tudi sami poudarjamo nujnost triangulacijskega pristopa v raziskovanju, vendar s tem ne mislimo le na dodatno (razširjeno) uporabo drugih metod zbiranja podatkov, kot sta eksperiment ali sekundarna statistična podatkovna analiza, temveč tudi na kombinacijo različnih podatkovnih baz, ki izhajajo iz dveh ali več mednarodnih študij. Če hočemo priti do validne analize in verodostojne interpretacije, se ne smemo zanašati le na en podatkovni set, na primer izključno na uporabo podatkov WVS (glej Norris, 2002) ali EVS (glej Arts et al., 2003), temveč je treba upoštevati širši kontekst empiričnega gradiva. Kompleksnejši raziskovalni načrt mora vsebovati tudi kombinacijo deduktivnih (avtsajderskih) podatkov, pridobljenih v zgoraj omenjenih mednacionalnih raziskavah, ter induktivnih (insajderskih) nacionalnih in regionalnih primerjalnih študij.

Na osnovi obstoječih spoznanj in razprav je mogoče izpostaviti dve okoliščini, ki odražata aktualni razvoj dogodkov na področju raziskovanja socialnega kapitala. Prvič, gre za povečan obseg reflektiranja ter kritičnega ocenjevanja poglavitnih teoretičnih in metodoloških dilem (glej Stolle, Hooghe, 2005; Morales, 2002; van Deth, 2003; Schuler, Baron, Field, 2000). To velja na splošnem analitičnem nivoju, nima pa neposrednega vpliva na empirični nivo ali probleme opreacionalizacije in merjenja.

1 Pred kratkim je nek avtor zapisal, da je koncept socialnega kapitala in njegovo merjenje trenutno v isti fazi, kot je bila pred tridesetimi leti teorija človeškega kapitala (Grootaert, Bastelaer, 2002, 341). Iz te ocene so delno izključeni pristopi, utemeljeni na empirično razvitejši analizi omrežja in "block modelling" (Lin, 2002; Savage et al., 2004). Tu je treba omeniti skupino okrog dr. Anuške Ferligoj iz FDV.

2 En avtor je zelo kritičen. Takole izjavlja: "Empirična literatura o socialnem kapitalu se zdi še posebej kontaminirana s konceptualno šibkimi definicijami, slabo izmerjenimi podatki, odsotnostjo ustreznih pogojev izmenljivosti (exchangeability conditions) in pomanjkanjem potrebnih informacij, na osnovi katerih bi lahko identifikacijske trditve (identification claims) imeli za verjetne" (Dur-lauf, 2002, 474).

3 Nakaže naslednje "paste": uporabo proxy spremenljivk iz obstoječih podatkovnih setov zaradi nedostopnosti specifičnih podatkov, uporabo percepcij namesto opažanj, uporabo skupnih meril (aggregate measures), izpeljanih z individualnega nivoja za namen raziskovanja kolektivnih fenomenov, uporabo obrnjenih meril (inverse measures) kot proxy spremenljivk (stopnja kriminalitete kot indikator odsotnosti socialnega kapitala), uporabo identičnih indikatorjev v različnih okoljih ter uporabo posamičnih indikatorjev namesto sestavljenih meril (composite measures) (Van Deth, 2003).

Drugič, na nivoju podatkovne analize je mogoče slediti razvoju zapletenih statističnih multivariantnih tehnik, občasno tudi s poskusi formaliziranja teoretičnih problemov v obliki matematičnih modelov (posebej, če sodelujejo tudi ekonomisti). Vendar pa ti natančni ("trdi") (raziskovalni) postopki ne morejo dati odgovora na vprašanje o kvaliteti vhodnih podatkov (podatkov, zbranih z vprašalniki). Povedano drugače, statistika je zgolj priročno orodje, ki samo po sebi še ne zagotavlja kvalitete vhodnih podatkov ter posledično visokega analitičnega in interpretativnega nivoja. Problem je v še delujočem empiricističnem oz. pozitivističnem "habitusu" mnogih družboslovcev in pomeni samoumevno vključevanje kvantitativnih podatkov – ne da bi se preverjalo njihovo kakovost in kontekst, v katerem so bili pridobljeni – v nadaljnje statistične postopke obdelave (glej zdaj že staro, toda ne zastarelo kritiko v Cicourel, 1964).

Izhajajoč iz teh predhodnih opažanj ter vpogledov bomo obravnavali in kritično reflektirali tri sklope vprašanj:

- 1 Kako so zaloge socialnega kapitala razporejene med evropskimi (EU) državami? Z uporabo konvencionalnih "proxi" spremenljivk, kot sta zaupanje in sodelovanje v združenjih, ter na osnovi podatkov, dobljenih v mednacionalnih raziskavah (EVS/WVS in ESS), bomo poskušali prikazati predvidene trende in vzorce.
- 2 Kakšna je kvaliteta teh podatkov? Ali so ugotovitve in indikatorji zanesljivi ter kredibilni? Kako razložiti nekonsistentnosti in celo nasprotujoče si ugotovitve v medsebojni primerjavi podobnih ali celo enakih formulacij pri (anketnih) vprašanjih?
- 3 Kako je mogoče izboljšati raziskovalni načrt v smislu večje metodološke refleksivnosti in uporabe strategije triangulacije? Kakšne interpretativne možnosti so nam na voljo upoštevajoč dejstvo, da imamo opravka z indikatorji in statističnimi izračuni, ki slonijo na podatkih dvomljive veljavnosti ter zanesljivosti?

MEDČASOVNA IN MEDNACIONALNA RAZPOREDITEV SOCIALNEGA KAPITALA: NEKATERI POSKUSNI TRENDI IN VZORCI

Navkljub številnim mednacionalnim raziskavam, ki so bile izvedene v obdobju zadnjih petih let in ki nam

omogočajo primerjalno analizo stanja socialnega kapitala, še ni mogoče podati celostnega odgovora na vprašanje, ali socialni kapital narašča ali upada ter pri katerih njegovih komponentah lahko opazimo napredek in kje ne.⁴ Poskus v tej smeri predstavlja analiza indeksa socialnega kapitala v 47 državah, čeprav temelji na starih podatkih WVS (leto 1995) in vključuje le nekatere evropske države (Norris, 2002). Izvedene so bile obsežne študije splošnega zaupanja in njegovih prediktorjev na osnovi podatkov WVS iz obdobja med 1990 in 1996 (Delhey, Newton, 2005). Večji poudarek na evropskih državah je opazen pri antologiji, narejeni na osnovi podatkov EVS 1999/2000, vendar je bil tudi tu zajet le socialni kapital v državah zahodne Evrope (Arts, Hageenaar, Halman, 2003).⁵ Enako velja za študijo, ki se osredotoča na determinante socialnega kapitala v državah članicah EU-15 na osnovi podatkov iz baze European Community Household Panel, izvedeno v letu 1999 (Christoforou, 2005).

Zelo malo empiričnih študij vključuje in primerja države iz zahodne in vzhodne Evrope. Omenimo lahko le tri takšne študije. Prva je utemeljena na raziskavah Eurobarometer (1998–2002) (Fidrmuc, Gerxhani, 2005), medtem ko je druga za osnovo vzela podatkovni nabor EVS (1999/2000) in v analizi podatkov in indikatorjev uporablja tako imenovano "fuzzy-set" metodo (Adam et al., 2005). Tretja raziskava je utemeljena na isti podatkovni bazi, vendar zajema le članstvo ter aktivno participacijo v prostovoljnih združenjih (Bratkowski, Jasinska - Kania, 2004). Vsekakor je bilo do sedaj izvedenih le zelo malo medčasovnih študij na evropskem nivoju (Oorschot, Arts, 2005, na podlagi podatkovne baze EVS s samo desetimi zahodnoevropskimi državami ter ZDA in Kanado; Morales, 2004, na osnovi podatkov EVS in ESS).

Prav tako velja omeniti še nekatere nacionalne študije primerov. Prva se nanaša na socialni kapital v posameznih državah zahodne Evrope (van Deth et al., 1999), druga obravnava pet zahodnoevropskih držav (Švedsko, Španijo, Francijo, Nemčijo in Veliko Britanijo) ter Japonsko, Avstralijo in Kanado (Putnam, 2002). Nekaj je tudi raziskav, ki obravnavajo vzhodno Evropo (Badescu, Uslaner, 2003; Mihaylova, 2004; Haerpfer et al., 2005).

Če želimo raziskovati socialni kapital in njegove trende v Evropi, se moramo osredotočiti na podatke, ki nam omogočajo mednacionalne in longitudinalne (med-

4 V pred kratkim objavljenem članku avtorja (Stolle, Hooghe, 2005, 157) govorita o pomanjkanju dolgoročnih empiričnih virov na evropskem nivoju kot razlogu za odsotnost sistematičnega spremljanja dinamike socialnega kapitala. Vendar pa so podatki EVS dostopni že od leta 2001 (glej Halman, 2001), medtem ko so podatki ESS za leto 2002 na voljo že vsaj od leta 2004. Poleg teh podatkovnih virov so uporabni še: Eurobarometer, New Democracy Barometer, deloma tudi International Social Survey Programme (ISSP) in Political Culture in East-Central Europe. Drži pa, da poleg WVS in EVS ni na voljo nobenih drugih celostnih "time-series" podatkovnih baz ali pa te niso primerna osnova za posploševanje.

5 Neki prispevek poudarja (pri čemer se sklicuje na primer držav zahodne Evrope) generacijski vidik. Avtorji izjavljajo: "V odgovor Putnamu lahko zaključimo, da mlajše generacije zunaj ZDA niso manj, temveč bolj vpete v procese participacije v primerjavi s starejšimi generacijami, bolj namesto manj so nagnjene k zaupanju drugim ljudem, ter še bolj in ne manj politično vključeni, večinoma ne glede na njihovo stopnjo vpetosti v civilno družbo" (Dekker, Ester, Vinken, 2003, 245). Nekateri drugi avtorji poudarjajo, da so v nekaj državah EU mlajše generacije manj prisotne v združenjih (Halpern, 2005).

Tabela 1: Generalizirano zaupanje – EVS 1981, 1990 ter 1999. Odstotek respondentov, ki meni, da večini ljudi lahko zaupa.

Table 1: Generalized trust – EVS 1981, 1990 and 1999. Percentage of respondents who believe that they can trust the majority of people.

	EVS 1981	EVS 1990	EVS 1999***
Avstrija	N/A	31,8	33,9
Belorusija	N/A	25,5	41,9
Belgija	29,2	33,5	30,7
Bolgarija	N/A	30,4	26,9
Hrvaška	N/A	25,1**	18,4
Češka	N/A	27,4	23,9
Danska	52,7	57,7	66,5
Estonija	N/A	27,6	22,8
Finska	57,2	62,7	58,0
Francija	24,8	22,8	22,2
Nemčija	32,3*	32,9	34,7
Velika Britanija	43,1	43,7	29,7
Grčija	N/A	N/A	23,7
Madžarska	33,6	24,6	21,8
Islandija	39,8	43,6	41,1
Irska	41,1	47,4	35,8
Italija	26,8	35,3	32,6
Latvija	N/A	19,1	17,1
Litva	N/A	30,8	24,9
Nizozemska	44,8	53,5	59,8
Norveška	60,9	65,1	65,3**
Poljska	N/A	31,8	18,9
Portugalska	N/A	21,7	10,0
Romunija	N/A	16,1	10,1
Rusija	N/A	37,5	23,7
Slovaška	N/A	22,0	15,7
Slovenija	N/A	17,4	21,7
Španija	35,1	34,2	36,2
Švedska	56,7	66,1	66,3
Švica	N/A	42,6	37,0**
Turčija	N/A	10,0	15,7
Ukrajina	N/A	31,0**	27,2

Tako WVS kot EVS uporabljata isto formulacijo vprašanja o generaliziranem zaupanju, in sicer: "Gledano na splošno, ali bi rekli, da je večini ljudi mogoče zaupati ali da pri odnosih z ljudmi nikoli ne moreš biti zadosti previden?" (1 – Večini ljudi lahko zaupam, 2 – Nikoli ne moreš biti zadosti previden).

* na voljo podatki za zahodno Nemčijo

** na voljo podatki za 1995 – WVS

*** podatki EVS 1999 so obteženi

N/A – podatki niso na voljo

Viri: World Values Survey: wave 1981, wave 1990, wave 1995; European Values Survey: wave 1999

časovne) primerjave. S tem pridobimo na eni strani vpogled v razlike in podobnosti med državami ali skupinami držav, na drugi strani pa nam to omogoči sklepanje glede trendov in časovnih fluktuacij. Za ugotavljanje zalog socialnega kapitala bomo uporabili standardne indikatorje: splošno zaupanje (tabela 1), članstvo (tabela 2) in aktivnost oziroma količino neplačanega dela, opravljenega v okviru prostovoljnih združenj (tabela 3). Pomembno je poudariti, da gre pri tem za zelo posreden način – tudi kjer so vključeni povsem ustrezni merilni postopki – raziskovanja (potencialnih) zalog socialnega kapitala.

Generalizirano zaupanje

Čeprav velja medsebojno (generalizirano) zaupanje za eno glavnih komponent socialnega kapitala, se je le težko strinjati s trditvijo, da gre za komponento, ki je najboljši samostojen indikator socialnega kapitala (Uslaner, 2000; Newton, 2005; Halpern, 2005). Medtem ko ti avtorji precenjujejo pomembnost zaupanja – še posebej njegovega operacionaliziranja in merjenja – kot najboljši indikator socialnega kapitala, ga nekateri drugi avtorji v svoje analize sploh ne vključujejo (Bratkovski, Jasinska - Kania, 2004). To pomeni, da bi morala vsaka raziskava o socialnem kapitalu vključevati zaupanje, merjenje zgolj na osnovi zaupanja pa ni teoretično opravičljivo. Pri tem domnevamo, da splošno, razpršeno medosebno zaupanje kaže na akterjevo pripravljenost na stopanje v komunikacijo in kooperacijo z neznanimi osebami (tujci). Vsekakor pri tem ne smemo spregledati resnih situacijskih, semantičnih in kulturnih omejitev, ki pogosto razumevanje samega vprašalnika oziroma formulacije vprašanja ("večini ljudi lahko zaupam").

Na osnovi podatkov, dobljenih iz primerjave med različnimi časovnimi obdobji, ni mogoče odkriti enosmernega (linearne) trenda. V obdobju med letoma 1981 in 1990 se da v večini držav zaslediti naraščanje trenda posplošenega zaupanja; v nekaterih primerih je rast majhna ali stabilna, drugje, kot na primer na Nizozemskem in na Švedskem, pa bolj izrazita. Poleg Francije, kjer lahko zabeležimo rahel upad zaupanja, je edini tovrstni primer Madžarska – edina država postkomunističnega bloka, vključena v prvi val WVS –, kjer pa je padec stopnje zaupanja precej bolj izrazit. Pri tem je zanimivo, da je imela Madžarska v obdobju komunističnega režima relativno visoko stopnjo socialnega zaupanja, ki pa je ob začetku procesov demokratične tranzicije začela upadati. Negativni trend se je nadaljeval tudi v letu 1999. V primerjavi obdobja med leti 1990 in 1999/2000 lahko ugotovimo zmanjšanje stopnje splošnega zaupanja v dvajsetih državah, v osmih državah trend narašča, medtem ko je v ostalih državah ostal približno enak. Presenetljivo je, da največji porast zaupanja beležimo v Belorusiji, ki je še danes edina

nedemokratska država v tem delu sveta.⁶ V večini evropskih držav beležimo jasen trend upadanja splošnega zaupanja. Gre za dramatičen preobrat. Če se omejimo le na stare države (EU-15) Evropske unije, je slika sledeča: upadanje zaupanja je bilo ugotovljeno v šestih državah, v petih je trend pozitiven in v dveh stabilen. V vseh 25 državah EU (v našo raziskavo je bilo vključenih 22) je trend negativen v 13, pozitiven pa le v šestih državah.

Upoštevajoč razmere v novih (postsocialističnih) državah članicah EU (po letu 2004) je mogoče ugotoviti, da imajo vse, z izjemo Slovenije (kjer je opazen napredek glede na leto 1990, vendar je bilo izhodišče zelo nizko), negativen trend stopnje zaupanja. Vrednosti pod 26% jih uvrščajo v kategorijo družb z nizkim zaupanjem (low-trust societies) (glej Delhey, Newton, 2005). V kategorijo visokega zaupanja (high-trust) se uvrščajo štiri države (skandinavske države z Nizozemsko), šest se jih uvršča v srednjo kategorijo (medium-trust), ostali (vse nove članice ter Portugalska in Grčija) pa v nizko.

Članstvo in sodelovanje v prostovoljnih združenjih

Drugi indikator socialnega kapitala je pasivno in aktivno članstvo (participacija) v prostovoljnih organizacijah in je teoretsko zasnovan predvsem v Putnamovih delih (ne pa tudi v Colemanovem in Bourdieaujevem pristopu ali v analizi omrežij). V t. i. Tocqueville-Putnamovem modelu je za razumevanje dinamike in akumulacije socialnega kapitala bistvenega pomena gostota "horizontalnih omrežij državljske aktivnosti" ter pestro dogajanje v okviru združenj. Vključenost v združenja velja za šolo demokracije priložnost za učenje kooperativnega vedenja. Moč prostovoljnih združenj – ta formirajo intermediarno sfero družbe – je razumljena tudi kot indikator razvitosti civilne družbe in znak samoorganizacijske zmožnosti neke skupnosti ali družbe.

V analizi obdobja med letoma 1981 in 1990 dobimo glede članstva v organizacijah podobno sliko kot v pri-

meru splošnega zaupanja, torej povečanje članstva v večini držav. Obdobje med 1990 in 1999 (z večjim številom vključenih držav) pa kaže drugačno sliko. Trend je negativen v 14 državah, pozitiven v enajstih, nespremenjen pa v petih državah. Če pogledamo države EU-15, lahko opazimo upad članstva samo v treh primerih (presenetljivo izrazit upad v članstvu v Veliki Britaniji in Nemčiji). V državah EU-25 je situacija bolj mešana, v 13 primerih lahko govorimo o naraščanju ali stabilnosti trenda, v osmih pa gre za upad.

Vseeno pa so razlike ogromne, na primer med Švedsko na eni strani ter Litvo in Portugalsko na drugi strani. Zanimivo je, da imajo Slovenija, Češka Republika, Slovaška in (še posebej) Grčija relativno visoke vrednosti, navkljub precej nizkim stopnjam splošnega zaupanja.

Aktivno članstvo v prostovoljnih organizacijah je še posebej pomembno za učenje večšin ter vrednot, ki omogočajo samoorganizacijo in sodelovanje. Na strukturnem nivoju se zdi vloga aktivnega članstva pri generiranju socialnega kapitala v obliki zaupanja, solidarnosti in participacije dokaj očitna, čeprav o tem obstaja dokaj protislovna empirična evidenca. Posebej to velja glede odnosa med aktivnim članstvom in zaupanjem, kakor tudi glede povezave civilnodružbene in politične participacije (za več informacij o različnih ugotovitvah glej Halpern, 2005, 189–194; Delhey, Newton, 2005, 313–314). Po drugi strani je precej očitno, da niso vsa združenja enako pomembna in da je raznoliko ter večkratno (multiplno) aktivno članstvo morebiti pomembnejše za ustvarjanje višjih stopenj socialnega kapitala (Morales, 2002; 2004; Halpern, 2005). Večina mednarodnih analiz je še vedno precej oddaljena od tako sofisticiranega in selektivnega pristopa in uporablja zelo grobe indikacije za odkrivanje vloge participacije v združenjih, ki jo ima ta pri ustvarjanju in širjenju socialnega kapitala.⁷

Na temelju konvencionalnih in razpoložljivih meril aktivne udeležbe dobimo sliko, ki jo prikazuje tabela 3.

6 Obenem je očitno in presenetljivo, da je tudi v drugih državah bivše Sovjetske Zveze (Rusija, Ukrajina in Bolgarija, ne pa tudi Romunija) mogoče zaslediti – navkljub padajočemu trendu – relativno visoko stopnjo zaupanja v primerjavi z bolj razvitimi državami vzhodne ter srednje Evrope (tudi Baltičkih držav). To je v očitnem nasprotju s teoretičnimi pričakovanji. Na osnovi podatkov WVS vemo, da v nekaterih avtoritarnih državah (npr. Kitajska) beležimo visoko stopnjo zaupanja, vprašanje pa je, ali so ti podatki, glede na težavnost zbiranja in (ne)pripravljenost respondentov na razkrivanje resnice o nedemokratski družbi, vredni zaupanja. Naslednji zadržek se nanaša na dejstvo, da je ugotovitve, ki se nanašajo na Kitajsko in Belorusijo, mogoče razumeti le v specifičnem kulturnem in semantičnem kontekstu (to pomeni, da vprašanje o zaupanju pri respondentih izzove drugačne asociacije in izkušnje kot v zahodnoevropskem kontekstu).

7 Obstajajo nekateri poskusi podrobnejše analize. Nekateri avtorji uporabljajo razliko med Putnamom (z vključevanjem več družabno orientiranih ter v javno dobro usmerjenih združenj) in Olsonovo skupino (vključuje združenja, ki reprezentirajo posebne interese) (glej Fidrmuc, Gerxhani, 2006; Welzel, Inglehart, Deutsch, 2006) ali med mejling listo in face-to-face povezavami (face-to-face associations) (Dekker, van den Broek, 2005).

Glede merjenja vpetosti v združenja večina analiz uporablja delež respondentov, ki so člani ali opravljajo neplačano delo v vsaj eni od navedenih organizacij. Nekaj raziskav za izhodišče jemlje vsoto vseh članov v vsaki organizaciji, čeprav je ta postopek precej nenavaden in neprimerljiv z ostalimi (Raisén et al., 2001; Haerpfer et al., 2005). V tem prispevku uporabljamo merilo, ki ne vključuje samo respondentove samoopredelitve glede aktivnega članstva v vsaj eni organizaciji, temveč tudi večkratno članstvo in večkratne aktivnosti.

Tabela 2: Članstvo v prostovoljnih organizacijah – WVS 1981, 1990, EVS 1999. Indeks (vse članstvo na respondenta), v oklepajih odstotek članstva v vsaj eni organizaciji.

Table 2: Membership in voluntary organizations – WVS 1981, 1990, EVS 1999. Index (all memberships per respondent), the number in parenthesis shows the percentage of membership in at least one organization

	EVS 1981	EVS 1990	EVS 1999
Avstrija	N/A	1,1 (53)	1,5 (67)
Belorusija	N/A	0,6 (47)**	0,5 (46)
Belgija	0,6 (41)	1,4 (57)	1,6 (65)
Britanija	0,9 (52)	1,1 (52)	0,6 (34)
Bolgarija	N/A	0,7 (41)	0,4 (23)
Hrvaška	N/A	1,1 (67)**	0,7 (43)
Češka	N/A	1,1 (62)	1,0 (60)
Danska	1,0 (64)	1,8 (81)	1,9 (84)
Estonija	N/A	1,2 (73)	0,5 (34)
Finska ⁸	N/A	1,8 (77)	1,9 (80)
Francija	0,4 (27)	0,7 (38)	0,6 (39)
Nemčija	0,7 (48)*	1,5 (74)	0,7 (47)
Grčija	N/A	N/A	1,3 (56)
Madžarska	N/A	0,7 (50)	0,5 (31)
Islandija	1,6 (82)	2,4 (90)	2,7 (93)
Irska	0,8 (52)	1,0 (49)	1,2 (57)
Italija	0,4 (24)	0,6 (34)	0,8 (42)
Latvija	N/A	1,2 (68)	0,4 (31)
Litva	N/A	0,9 (60)	0,3 (19)
Nizozemska	1,2 (61)	2,7 (84)	3,1 (92)
Norveška	1,1 (63)	2,0 (81)	1,5 (74)**
Poljska	N/A	0,6 (41)	0,4 (25)
Portugalska	N/A	0,6 (33)	0,4 (28)
Romunija	N/A	0,4 (30)	0,3 (21)
Rusija	N/A	1,0 (71)	0,4 (31)
Slovaška	N/A	1,0 (56)	1,1 (65)
Slovenija	N/A	0,6 (39)	1,0 (52)
Španija	0,5 (31)	0,4 (23)	0,5 (29)
Švedska	1,1 (67)	2,1 (85)	3,2 (96)
Turčija	N/A	0,2 (18)**	0,1 (8)
Ukrajina	N/A	0,5 (41)**	0,5 (34)

Indeks članstva v prostovoljnih organizacijah: WVS 1981 uporablja naslednje vprašanje o članstvu v prostovoljnih organizacijah: "Katerim (prostovoljnim organizacijam), če sploh, pripadate?" Navedeni so naslednji tipi organizacij: 1. Dobrodelne, ki skrbijo za dobrobit ljudi; 2. Cerkvene ali religiozne; 3. Izobraževalne ali umetniške skupine; 4. Sindikati; 5. Politične stranke ali skupine; 6. Organizacije, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami doma ali v tujini; 7. Ohranitvene, okoljevarstvene in skupine za zaščito živali; 8. Mladinske (na pr. skavti, vodenja, mladinski klubi ...); 9. Skupine za zaščito potrošnikov; 10. Profesionalna združenja.

WVS 1990 uporablja naslednje vprašanje: "Prosimo, če natančno pogledate naslednji seznam prostovoljnih organizacij in aktivnosti ter poveste, katerim, če sploh, od navedenih organizacij pripadate?" V primerjavi z WVS 1981 se je seznam organizacij povečal, medtem ko so bile skupine za varstvo potrošnikov izpuščene: 1. Socialna služba za zaščito starejših, invalidov ali depriviranih ljudi; 2. Religiozne ali cerkvene organizacije; 3. Izobraževalne, umetniške, glasbene ali kulturne aktivnosti; 4. Sindikati; 5. Politične stranke ali skupine; 6. Dejavnosti lokalnih skupnosti glede revščine, nastanitve, rasne enakosti; 7. Razvoj človekovih pravic v Tretjem svetu; 8. Ohranitev, okolje, ekologija; 9. Profesionalna združenja; 10. Mladinske dejavnosti (pr. skavti, vodenja, mladinski klubi itn.); 11. Šport in rekreacija; 12. Ženske skupine; 13. Gibanje za mir; 14. Pravice živali; 15. Prostovoljne zdravstvene organizacije in 16. Ostale skupine.

EVS 1999 uporablja isto vprašanje kot WVS 1990; točki 8 in 14 sta bili združeni v "Skupine za ohranitev, okolje in pravice živali"; "Trgovska združenja" pa spremenjena v "Delavska združenja".

* na voljo podatki za zahodno Nemčijo

** na voljo podatki za WVS 1995 – ta anketa uporablja drugačno besedilo vprašanja, in sicer: "Sedaj vam bom prebral seznam prostovoljnih organizacij; ali mi lahko za vsako od naštetih poveste, če ste aktivni član, neaktivni član ali sploh niste član tega tipa organizacije?" Vprašanju sledi seznam: 1. Cerkvene ali religiozne organizacije; 2. Športne ali rekreativne organizacije; 3. Umetniške, glasbene ali izobraževalne organizacije; 4. Delavskega združenja; 5. Politične stranke; 6. Okoljevarstvene organizacije; 7. Profesionalna združenja; 8. Dobrodelne organizacije; 9. Katere koli druge prostovoljne organizacije. V zgornjem indeksu so upoštevana samo "neaktivna" članstva.

N/A – podatki niso na voljo

Vira: WVS Values Survey: wave 1981, wave 1990; European Values Survey: wave 1999.

8 Podatke za Finsko iz prvega vala je treba obravnavati z zadržkom (Morales, 2004). Šele pred kratkim (julij 2006) smo od osebe, odgovorne za podatke EVS pri Univerzi Tilburg, prejeli razlago, da finska datoteka ni več na voljo oziroma je bila izvzeta iz podatkov WVS 1981 zaradi "resnih težav s socio-demografskimi spremenljivkami".

Problem predstavlja dejstvo, da so se takšne napake ponavljale. Na primer v ESS 2002, ko sta bili iz podatkovnih datotek izključeni dve državi (Švica in Češka) zaradi "nepravilne formulacije sodelovanja v združenjih, zaradi česar podatki niso primerljivi z ostalimi državami" (Morales, 2004, 10).

Tabela 3: Neplačano delo v prostovoljnih organizacijah – EVS 1981, 1990 in 1999. Indeks (vse neplačano delo na respondenta), v oklepajih odstotek članov, ki opravljajo neplačano delo za najmanj eno organizacijo.

Table 3: Unpaid work in voluntary organizations – EVS 1981, 1990 and 1999. Index (all unpaid work per respondent), the number in parenthesis shows the percentage of membership engaged in unpaid work for at least one organization.

	EVS 1981	EVS 1990	EVS 1999
Avstrija	N/A	0,4 (26)	0,5 (30)
Belorusija	N/A	0,1 (9)**	0,3 (19)
Belgija	0,3 (21)	0,6 (28)	0,7 (35)
Vel. Britanija	0,3 (19)	0,4 (22)	0,8 (42)
Bolgarija	N/A	0,4 (20)	0,3 (19)
Hrvaška	N/A	0,6 (41)**	0,4 (24)
Češka	N/A	0,4 (29)	0,5 (33)
Danska	0,2 (18)	0,4 (26)	0,6 (37)
Estonija	N/A	0,5 (34)	0,3 (18)
Finska	N/A	0,9 (45)	0,6 (38)
Francija	0,2 (15)	0,5 (23)	0,4 (27)
Nemčija	0,3 (21)*	0,5 (34)	0,2 (19)
Grčija	N/A	N/A	1,0 (40)
Madžarska	N/A	0,2 (16)	0,3 (15)
Islandija	0,7 (28)	0,6 (36)	0,5 (33)
Irska	0,3 (22)	0,5 (27)	0,6 (33)
Italija	0,2 (17)	0,4 (24)	0,5 (26)
Latvija	N/A	0,7 (36)	0,3 (22)
Litva	N/A	0,5 (30)	0,2 (16)
Nizozemska	0,3 (24)	0,7 (36)	0,9 (49)
Norveška	0,4 (24)	0,6 (37)	1,0 (58)**
Poljska	N/A	0,4 (28)	0,2 (14)
Portugalska	N/A	0,3 (18)	0,2 (16)
Romunija	N/A	0,3 (25)	0,2 (16)
Russia	N/A	0,3 (23)	0,1 (8)
Slovaška	N/A	0,4 (27)	0,8 (51)
Slovenija	N/A	0,3 (15)	0,5 (29)
Španija	0,4 (23)	0,2 (12)	0,2 (16)
Švedska	0,3 (26)	0,7 (39)	1,1 (56)
Turčija	N/A	0,3 (18)**	0,1 (6)
Ukrajina	N/A	0,1 (9)**	0,1 (13)

Indeks neplačanega prostovoljnega dela v organizacijah: WVS 1981 uporablja naslednje vprašanje: "In ali trenutno opravljate kakršnokoli neplačano delo za katerokoli od njih?" V WVS 1990 in EVS 1999 je bilo uporabljeno besedilo: "Prosimo, če lahko podrobno pogledate naslednji seznam prostovoljnih organizacij in aktivnosti ter poveste, za katero, če sploh, trenutno opravljate neplačano delo?" Za seznam organizacij glej komentar pod Tabelo 2.

* na voljo podatki za zahodno Nemčijo

** na voljo podatki za WVS 1995 – glej komentar pod Tabelo 2. V zgornjem indeksu pridejo v poštev le "aktivni" člani.

N/A – podatki niso na voljo

Vira: World Values Survey: wave 1981, wave 1990; European Values Survey: wave 1999.

Tudi pri tem – v okviru Putnam-Tocquevilleovega modela – najbolj relevantnem in uporabnem indikatorju socialnega kapitala lahko ugotovimo porast v obdobju med letoma 1981 in 1990, medtem ko je v obdobju med 1990 in 1999 situacija bolj ambivalentna. Upoštevajoč celoten vzorec lahko v 19 državah opazimo naraščanje ali stabilnost aktivnega članstva, v enajstih pa upadanje le-tega. V državah EU-15 beležimo upadanje aktivnega članstva le v treh primerih, v razširjeni EU pa je takih primerov sedem. Lahko zaključimo, da je prevladujoč trend v povprečju usmerjen pozitivno. Največje presenečenje je Grčija, kjer je odstotek aktivnih članov precej nad povprečjem držav EU. Prav tako bi težko razložili zelo visoko uvrstitev Slovaške (glede na nizek nivo zaupanja, podobno kot v Grčiji).

Navkljub temu da interpretacija morda ne bo enoznačna, bi lahko zaključili, da socialni kapital v Evropi glede na podatke WVS/EVS na splošno ni v usihanju. Prisotni so tako znaki upadanja kakor tudi napredka. Medtem ko je upadanje stopnje posplošenega zaupanja precej očitno – čeprav ne v vseh državah –, pa vključenost v združenja kaže na bolj zapleten, vendar v povprečju pozitiven trend. Vendar pa dinamike in fluktuacije treh glavnih indikatorjev niso v skladu s teoretičnimi pričakovanji. Na primer, upadanje zaupanja nima za posledico zmanjšanja (aktivnega) članstva in obratno, kot to predvideva Putnamova teorija. Nekaj primerov (predvsem nordijske države) kaže na konsistentnost z omenjeno teorijo, v nekaterih primerih pa imamo opravka z odstopanji od teoretsko pričakovanih povezav. Vrednosti oz. izsledki v nekaterih državah so težko razložljivi (in razumljivi). V nekaterih primerih ostaja odprto vprašanje, ali dobljene ugotovitve odražajo resničen porast (ali upadanje) ali gre razlog za takšno sliko morda pripisati metodološkim artefaktom, statističnim napakam ali kulturno-semantičnim težavam, ki nastanejo v procesu priprave vprašalnikov in v fazi zbiranja podatkov. Nekatero ugotovitev in atipične oscilacije je resnično težko razložiti. Do še večjih težav pa pridemo, če želimo izpeljati sinhrono primerjavo rezultatov na osnovi dveh različnih podatkovnih baz, denimo EVS in ESS.

KVALITETA IN KREDIBILNOST INDIKATORJEV IN PODATKOV – PRIMERJAVA UGOTOVITEV EVS IN ESS

S primerjavo izsledkov, dobljenih na osnovi dveh različnih podatkovnih baz, lahko ustvarimo neke vrste logični nadzor (ki bi ga lahko poimenovali metasekundarna analiza podatkovnih baz). Poglejmo si rezultat primerjave podatkov iz raziskav EVS in ESS. ESS je bila izvedena tri leta, v nekaterih primerih pa dve leti za EVS. Kar zadeva instrument za merjenje, je prišlo do nekaterih sprememb vprašalnika, ki se nanašajo na posplošeno zaupanje. Namesto dihotomne lestvice je bila uporabljena metodološko korektna enajst-stopenjska

Tabela 4: Primerjava: generalizirano zaupanje EVS 1999 in ESS 2002. Generalizirano zaupanje, v oklepajih rangiranje po državah.**Table 4: Comparison: Generalized trust EVS 1999 and ESS 2002. Generalized trust, ranking in parenthesis.**

	EVS 1999 – % respondentov, ki izražajo zaupanje	ESS 2002 – % respondentov na lestvici 0–10 (0 = ne zaupa; 10 = popolnoma zaupa)*	ESS 2002 – povprečje na lestvici 0–10 (0 = ne zaupa; 10 = popolnoma zaupa)
Danska	66,5 (1)	74,7 (1)	7,0 (1)
Švedska	66,3 (2)	61,1 (3)	6,1 (4)
Nizozemska	60,0 (3)	58,4 (4)	6,6 (2)
Finska	57,4 (4)	70,9 (2)	6,5 (3)
Španija	38,6 (5)	40,9 (8)	4,9 (9)
Irska	36,0 (6)	50,8 (5)	5,5 (6)
Avstrija	33,4 (7)	41,9 (7)	5,1 (7)
Italija	32,6 (8)	33,7 (10)	4,5 (12)
Belgija	29,2 (9)	40,2 (9)	4,8 (10)
Vel. Britanija	28,8 (10)	43,1 (6)	5,0 (8)
Češka	24,5 (11)	27,6 (12)	4,3 (14)
Grčija	23,7 (12)	21,3 (16)	3,6 (19)
Madžarska	22,3 (13)	23,3 (14)	4,1 (15)
Slovenija	21,7 (14)	24,2 (13)	4,0 (17)
Francija	21,3 (15)	28,1 (11)	4,5 (13)
Poljska	18,4 (16)	18,9 (17)	3,7 (18)
Portugalska	12,3 (17)	22,9 (15)	4,0 (16)

* Iz podatkovne baze ESS je upoštevana le prva spremenljivka (ki ima isto dikcijo kot pri EVS)

lestvica. Problematično pa je, da ESS vključuje veliko manj držav kot EVS/WVS, zaradi česar ni mogoče pojasniti nekaterih "skrivnostnih" primerov (kot sta Slovaška in Belorusija).

Tabela nam kaže, da so vrednosti ESS (drugi stolpec) v večini primerov višje od vrednosti EVS, vendar te razlike do neke mere lahko pripišemo dejstvu, da ima ESS bolj diferencirano lestvico in tudi izračuni so drugačni. Če upoštevamo uvrstitev oz. rangiranje posamezne države, je pri večini držav dobro vidna kongruenca med obema podatkovnima bazama. Povedano drugače, razlike v posplošenem zaupanju med podatkovnima setoma EVS in ESS so relativno majhne glede na rangirni vrstni red držav. Prisotne so štiri izjeme, pri katerih je prišlo do bistvene spremembe (rangirnega) vrstnega reda, to so: Španija, Grčija, Francija in Velika Britanija. Medtem ko sta prvi dve bolje uvrščeni glede na podatkovno bazo EVS, imata drugi dve boljši položaj ob upoštevanju podatkov ESS. Še več takšnih deviacij ali neujemanj med EVS in ESS je mogoče najti v tretjem stolpcu (povprečna vrednost na lestvici od 0–10). S teoretičnega stališča je zanimivo, da je Finska glede zaupanja bolje uvrščena na ESS, toda njena uvrstitev glede

vključenosti v združenjih je v isti raziskavi mnogo nižja kot v EVS.

Poglejmo si rezultate primerjave obeh podatkovnih setov glede na vzorce pasivne in aktivne vpletenosti v združenja.

Če primerjamo podatke, ki se nanašajo na članstvo in neplačano delo v prostovoljnih organizacijah, se zdi, da prihaja med obema podatkovnima setoma do velikih nekonsistentnosti. Glede članstva je, na podlagi prve mere (vsa članstva na respondente, kar pomeni, da so nekateri respondenti člani več kot ene organizacije), v devetih primerih mogoče opaziti višje vrednosti po podatkih ESS, medtem ko je v osmih primerih ravno obratno. Nižje vrednosti v vseh državah, z izjemo Nemčije, je mogoče opaziti pri neplačanem oziroma prostovoljnem delu. V nekaterih primerih, kot na primer v Avstriji, ugotavljamo po podatkih ESS višji nivo članstva, vendar nižjo stopnjo sodelovanja v obliki neplačanega dela. Glede na rezultate za neplačano (prostovoljno) delo so mednarodne razlike pri ESS manjše kot pri EVS. Kje so razlogi za te divergentne ugotovitve? Ali je sploh primerno izvajati neposredno primerjavo ugotovitev na osnovi omenjenih podatkovnih baz?

Tabela 5: Primerjava: European Social Survey (ESS) in European Values Survey (EVS). Indeks – članstvo in neplačano (prostovoljno) delo na respondenta; v oklepajih odstotek respondentov, ki so člani ali opravljajo neplačano delo za vsaj eno organizacijo.

Table 5: Comparison: European Social Survey (ESS) and European Values Survey (EVS). Index – Membership and unpaid (voluntary) work per respondent; the number in parenthesis shows the percentage of respondents who are members of at least one organization or are engaged in unpaid work for at least one organization

	Članstvo		Neplačano delo oz. prostovoljno delo	
	EVS 1999	ESS 2002	EVS 1999	ESS 2002
Avstrija	1,5 (67)	2,0 (74)	0,5 (30)	0,2 (13)
Belgija	1,6 (65)	1,6 (71)	0,7 (35)	0,4 (23)
Vel. Britanija	0,6 (34)	1,6 (69)	0,8 (42)	0,4 (23)
Danska	1,9 (84)	2,5 (92)	0,6 (37)	0,4 (28)
Finska	1,9 (80)	1,6 (76)	0,6 (38)	0,2 (12)
Francija	0,6 (39)	0,9 (48)	0,4 (27)	0,3 (19)
Nemčija	0,7 (47)	1,5 (70)	0,2 (19)	0,4 (24)
Grčija	1,3 (56)	0,4 (25)	1,0 (40)	0,1 (6)
Madžarska	0,5 (31)	0,4 (27)	0,3 (15)	0,1 (9)
Irska	1,2 (57)	1,6 (68)	0,6 (33)	0,3 (16)
Italija	0,8 (42)	0,6 (34)	0,5 (26)	0,1 (5)
Nizozemska	3,1 (92)	2,2 (83)	0,9 (49)	0,4 (29)
Norveška	1,5 (74)**	2,4 (84)	1,0 (58)**	0,6 (37)
Poljska	0,4 (25)	0,3 (21)	0,2 (14)	0,1 (6)
Portugalska	0,4 (28)	0,5 (28)	0,2 (16)	0,1 (5)
Slovenija	1,0 (52)	0,9 (52)	0,5 (29)	0,3 (19)
Španija	0,5 (29)	0,7 (35)	0,2 (16)	0,1 (6)
Švedska	3,2 (96)	2,5 (90)	1,2 (56)	0,6 (35)

Vira: European Values Survey 1999; European Social Survey 2002.

** podatki iz WVS 1995

Treba je poudariti, da se besedilo vprašalnika v nekaterih vidikih razlikuje. Najprej, v raziskavi ESS se respondentov ne sprašuje le po članstvu in neplačanemu prostovoljnemu delu v prostovoljnih organizacijah (kakor je to v EVS-WVS), ampak gre tudi za razlikovanje med: 1) članstvom (pripadnostjo); 2) participacijo v teh organizacijah; 3) opravljanjem prostovoljnega dela; 4) denarnimi donacijami. Primerjali smo neplačano delo in prostovoljno delo, kako pa je s kategorijo participacije?⁹ Razlike so tudi v samih seznamih organizacij, pri čemer jih je v EVS na seznamu 14 (in "druge"), medtem ko jih pri ESS zasledimo 23 (in "druge").

Omenjene razlike v besedilu vprašanj pomenijo, da je neposredno primerjavo med obema le težko opravičiti, možna pa je posredna primerjava oziroma gre za funkcionalno ekvivalentne instrumente. Navkljub določenim razlikam glede seznama organizacij (ki je v pri-

meru ESS bolj raznolik) bi bilo mogoče pričakovati podobne ali konvergentne ugotovitve. Odkrijemo lahko, da le v petih državah prihaja do takšnih konvergentnih rezultatov, medtem ko v nekaterih izmed njih, še posebej v Nemčiji, Veliki Britaniji, Grčiji, namesto tega opazamo zelo divergentne vrednosti. Če upoštevamo izračune za rangiranje, je slika v dveh ozirih podobna kot pri EVS. Na vrhu so zopet nordijske države (brez Finske) z Nizozemsko, na dnu pa Poljska, Portugalska, Madžarska ter Grčija. V nasprotju z EVS je položaj Grčije povsem drugačen (zdaj povsem na dnu). Rezultati držav med vrhom in dnom so v nekaterih primerih povsem različni (Nemčija, Velika Britanija). Povedano drugače, s primerjavo vrstnega reda držav v obeh podatkovnih setih naletimo na nekatere konvergentne (posebej na dnu in pri vrhu) in nekatere zelo divergentne izsledke. Če vzamemo v ozir še drugo mero – odstotek respondentov kot članov vsaj

⁹ Pravzaprav si je težko predstavljati, kaj je mišljeno s participacijo in kako so respondenti razumeli razliko med tema dvema kategorijama. Če kot participacijo razumemo tudi kratkotrajne oblike aktivnosti, kot je obiskovanje sestankov ali odgovarjanje na elektronsko pošto, izmenjava informacij, potem pridemo do vprašanja, kaj je mišljeno s članstvom ali pripadnostjo nekemu združenju. Če je nekdo član zgolj formalno (član z ozirom na čekovno knjižico ali mejling listo) in sicer nima nič skupnega s svojim združenjem, potem je težko govoriti o generiranju socialnega kapitala ali o moči civilne družbe. Vsekakor je pa res, da so v določenih obdobjih ljudje bodisi bolj aktivni ali bolj pasivni.

ene organizacije – se izkaže, da so razlike glede članstva med EVS in ESS precej manjše (z izjemo Velike Britanije in Grčije).

Druga možnost je, da izhajajoč iz podatkov ESS združimo spremenljivki participacije in prostovoljnega dela in to primerjamo z neplačanim delom po podatkih EVS. Tako bi se Norveška, Švedska, Belgija, Danska in Nizozemska pojavile na vrhu. Zopet gre za podobnost z EVS, čeprav manjka Finska (je šele na enajstem mestu). Sestava dna lestvice je, z izjemo Grčije, skladna s pričakovanji. Položaj Belgije in še posebej Nemčije ter deloma tudi Francije je veliko boljši po podatkih ESS kakor po EVS, medtem ko se tu Finska in Italija uvrščata slabše.

KAKO POJASNITI DIVERGENTNE IZSLEDKE

Naša predstavitev in obravnava indikatorjev socialnega kapitala, kot sta zaupanje in participacija v združenjih, na osnovi podatkovnih baz EVS in ESS kaže, da se v nekaterih ne tako osamljenih primerih soočamo s težko razložljivimi podatki in oscilacijami. Zdi se, da imajo mednacionalne raziskave resne probleme z zagotavljanjem kredibilnosti podatkov (glej Jowel, 1998), kar povzroča dvome glede posploševanja in teoretičnih zaključkov. Ti vidiki do sedaj še niso bili v veliki meri zajeti v diskusiji; prevladujoče stališče je, da se empirične podatke obravnava kot samoumevno osnovo za zapletene statistične analize.

S tega vidika je zanimivo prebrati zbornik, ki so ga uredili in (deloma) napisali avtorji, neposredno vpleteni v pripravo ter izvedbo projekta EVS. Med izvajanjem multivariantnih analiz, posebej tistih, povezanih s cluster pristopom, so prišli do odkritja "čudnih" vzorcev domnevno med seboj podobnih držav. Presenečeni nad rezultatom statističnih operacij so ugotovili, da "za interpretacijo teh ugotovitev ni na voljo nobene razumne razlage" in da gre pri tem spet za "cluster z nejasnimi povezavami" (Arts, Halman, 2004, 42–43).

Po njihovem mnenju za to kognitivno zmedo ni odgovorna kvaliteta (ali revščina, šibkost) vhodnih podatkov, temveč velike teorije, ki so jih uporabili kot interpretativni referenčni okvir. Takole trdijo: "*Takšne vzorce je težko razumeti in interpretirati in zdi se, kot da ti vzorci pravzaprav niso tako močno povezani z ekonomskim razvojem, kakor bi nas nekateri, med njimi tudi Ronald Inglehart, radi prepričali. Edini grozd (cluster) držav, ki se zdi smiselni, so nordijske držav*" (Arts, Halman, 2004, 51).¹⁰ Avtorji tega citata ne izhajajo iz stališča

vprašljivosti (problematičnosti) samih podatkov, temveč vidijo problem v neustrezni teoretični paradigmi, ki deluje kot Prokrustova postelja. Kar je frustrirajoče, je dejstvo, da ob tem ne ponujajo nobene alternativne rešitve niti kakšne teorije srednjega dometa. Vsekakor je povsem nemogoče, da bi bila konceptualna zmeda, ki jo opisujejo tudi sami, zgolj posledica pomanjkljive oziroma neustrezne teorije modernizacije ali postmaterializma. Teorija sicer tudi igra pomembno vlogo, vendar v drugem kontekstu – v smislu teoretično dobro premišljenega raziskovalnega načrta. Haller (2002) meni, da je ena glavnih šibkosti mednacionalnih projektov (npr. WVS/ EVS) nenačrtna priprava vprašalnikov, ki ne temelji na (predhodni) teoretični zasnovi. V tem oziru govori o induktivnem *post hoc* posploševanju v fazi interpretacije podatkov.

V citatu se omenja Ingleharta zgolj kot teoretika, ne pa tudi kot avtorja številnih študij, utemeljenih na podatkih EVS. Dejstvo je, da je omenjeni avtor resnična avtoriteta na področju raziskovanja sprememb vrednot – kamor vključuje tudi zaupanje in socialni kapital – v kontekstu svetovnih strukturnih in ekonomskih procesov (Inglehart, 1997; Welzel, Inglehart, Deutsch, 2006). V zadnjem času je bil podvržen kritiki glede napačne in *ad hoc* interpretacije podatkov mednacionalnih raziskav ter uporabe neustreznih statističnih postopkov in zamenjave nivojev v (agregatni) analizi (Seligson, 2002; Haller, 2002).¹¹

Za podobno zgodbo gre tudi pri Putnamu, ki velja za utemeljitelja empiričnega raziskovanja socialnega kapitala, čeprav sam podatkov WVS/EVS ne uporablja. Tudi Putnam je postal tarča resnih kritik. Presenetljivo je, da se kritike ne nanašajo samo na posamezne slabosti, temveč nekateri avtorji nasprotujejo bistvu njegove razlage o upadanju socialnega kapitala v ZDA (na primer Paxton, 1999). Problem Inglehartovega pristopa je v tem, da v svojih raziskavah vrednot skoraj izključno uporablja le podatke WVS, na drugi strani pa je Putnam skoraj ekskluzivno usmerjen na ameriške podatke iz različnih virov in v tem smislu deluje kot insajderski raziskovalec (Putnam, 2000). Najmanj dva raziskovalca, ki uporabljata podatke WVS – eden iz prvega vala, drugi iz četrtega vala – sta pokazala, da ti podatki ne kažejo na zmanjševanje socialnega kapitala v ZDA. Celo več, predvsem zadnji podatki iz WVS kažejo na izboljšanje razmer, vsaj kar se tiče participacije v združenjih (Baer, Curtis, Grabb, 2001; Dekker, van den Broek, 2005).

Za marsikoga bo presenetljiva naslednja informacija. Velja prepričanje, da članstvo v tradicionalnih organizacijah, kot so cerkvene organizacije, stranke in sindikati,

10 V nasprotju s tem dva avtorja, ki v isti knjigi obravnavata isti podatkovni set (vendar uporabljata drugačne eksogene (zunanje) spremenljivke – kot npr. Indeks človeškega razvoja (Human Development Index) ali indikator modernizacije – in aplicirata regresijsko analizo namesto cluster analize) prihajata do nasprotnojučih zaključkov, namreč, da teorija modernizacije "deluje", kar pomeni, da gre za tesno povezanost med družbeno-ekonomskim razvojem ter indikatorji socialnega kapitala (Bratkovski, Jasinska - Kania, 2004, 124, 134–135).

11 Haller pove celo takole: "Glede na to, da Inglehart ni spremenil ne pristopa ne metode, in ker je njegovo delo – navkljub očitnim slabostim – še vedno citirano po celem svetu, menim, da ga je treba nujno in vztrajno kritizirati" (Haller, 2002, 154).

upada. Vendar pa rezultati EVS/WVS kažejo na obraten trend, naraščanje članstva in aktivnosti (v obdobju med 1981 in 2001), in to – kar je zelo nenavadno – predvsem v ZDA. V ZDA narašča tudi število ljudi, ki so včlanjeni v sindikate ter politične organizacije, in je večje kot v večini evropskih (EU) držav. Drugod po Evropi je bila prav tako zabeležena rast, medtem ko upadanje bolj izjemoma. Vsekakor je to v ostrem nasprotju z informacijo o upadanju zanimanja za članstvo v sindikatih in strankah ali govor o obsežni sekularizaciji. Nekateri raziskovalci menijo, da je trditev o upadanju socialnega kapitala in civilne participacije napačna, ker preveč poudarja stare oblike sociabilnosti, ki so resnično v upadanju, kot je to pokazal Inglehart, in ne posveča dovolj pozornosti novim, manj formalnim ali celo virtualnim oblikam (Stolle, Hooghe, 2005). Vendar pa številke nasprotujejo tem mnenjem, prav tako kažejo drugačne trende kot Putnam. Mogoče je – celo verjetno – seveda, da je slika na osnovi rezultatov EVS/WVS neustrezna ali izkrivljena. Postavlja se vprašanje, zaradi česa prihaja do takšne diskrepance med ameriškimi podatki ter podatki iz WVS. Vsekakor so, kar se ameriških podatkov tiče, mogoče tudi druge interpretacije. Ena najbolj prepričljivih pravi, da se spreminja značaj prostovoljnih združenj, da so ta organizirana po načelih lobiranja, "advocacy" skupin, s profesionalnim vodenjem in vedno bolj pasivnim članstvom (Skockpol, 2003).

Tudi v Evropi se vedno bolj soočamo s tovrstnimi konfliktnimi in nasprotujočimi si ugotovitvami in interpretacijami, utemeljenimi na domnevno natančnih statističnih izračunih. To je še posebej značilno – kot je bilo že omenjeno – pri raziskovanju povezav med različnimi spremenljivkami ali indikatorji socialnega kapitala, na primer med posplošenim zaupanjem ter članstvom v združenjih, ali med različnimi komponentami socialnega kapitala in zunanjimi (eksogenimi) spremenljivkami (stopnja ekonomske razvitosti, nivo demokratizacije ali politične kulture itn.). Zdi se, kakor da imamo opraviti z nepregledno množico nasprotujočih si analiz ter zaključkov, pri čemer nekateri dokazujejo, drugi pa zanikajo iste povezave.¹² Duh empiricizma je še vedno prisoten, v mnogih primerih pa je očitno pomanjkanje širše kontekstualne in kvalitativne refleksije.

KULTURNI IN INSTITUCIONALNI KONTEKST MEDNARODNIH RAZISKAV

Kadar govorimo o metodoloških pomanjkljivostih,

moramo razločevati med dvema nivojema. Prvi nivo se nanaša na šibke točke, ki izhajajo iz primerjalnega, mednacionalnega raziskovanja. Drugi nivo pa je neposredno povezan z vprašanji konceptualizacije, operacionalizacije in merjenja socialnega kapitala. Oba nivoja se prekrivata na več načinov; izpostavili bomo samo nekatere značilne vidike.

Na več mestih v razpravi smo govorili o kvaliteti (ali, z drugimi besedami, veljavnosti in zanesljivosti) vhodnih podatkov. V tem oziru razlikujemo med tremi vidiki. Prvi se nanaša na vprašanje, ali podatki mednacionalnih študij odražajo situacijo in trende v posameznih državah, ki so bile vključene v primerjalno raziskavo. Ta vidik bomo poimenovali *korespondenca*. Omenjeni vidik je mogoče preveriti s primerjavo podatkov različnih mednarodnih raziskav ali – kar je še primernejše – s primerjavo mednacionalnih ugotovitev z ugotovitvami nacionalnih študij primera. Če v primerjavi ni veliko odstopanj, lahko govorimo o ustreznih korespondenci. Omenili smo že neujemanje ameriških podatkov (ali Putnamovo interpretacijo), ki kažejo na upadanje članstva in aktivnosti v prostovoljnih organizacijah, ter podatkov WVS, na osnovi katerih je mogoče sklepati, da civilna participacija v ZDA narašča, celo bolj kot v Evropi (Dekker, van den Broek, 2005). Osrednje vprašanje bi se moralo glasiti, zakaj prihaja do pojavljanja takšnih divergentnih ugotovitev. Kot kaže, trenutno ni nikogar, ki bi na to vprašanje lahko podal sistematičen odgovor, kajti zdi se, da mnogo raziskovalcev ni navajenih na soočanje s kontroverznimi in nasprotujočimi si ugotovitvami ali na to, da bi uporabljali različne vire (baze) podatkov. To meče slabo luč na zmožnosti sociološke analize – in še posebej na del, ki se ukvarja z raziskovanjem dinamike in trendov v akumulaciji ter distribuciji socialnega kapitala – da bi se spoprijela z zahtevnejšimi metodološkimi izzivi in dilemami.

Drug vidik kvalitete podatkov je *vzajemna primerljivost* ali ekvivalentnost. Gre za vprašanje, ali so rezultati, ki so pridobljeni v eni deželi, primerljivi (ekvivalentni) z izsledki drugih držav. Ali so, na primer, švedski respondenti v raziskavi EVS 1999/2000 razumeli vprašanje o članstvu v religioznih organizacijah (vprašanje 5B) na enak način kakor nemški ali češki. Omenili smo že, da temu ni tako in da so švedski respondenti verjetno vprašanje razumeli povsem drugače od ostalih. Kaj so razlogi za to? Po mnenju dveh nizozemskih sociologov je problem v tem, da se švedske državljane "avtomatično opredeljuje kot člane luteranske cerkve" (Oorschot, Arts,

12 Na primer, Delhey in Newton (2005) sta odkrila (po širšem WVS vzorčenju), da prostovoljne organizacije morda niso najbolj pomembne za proizvodnjo zaupanja, in podobno mnenje izraža tudi Uslaner (2000). Po drugi strani pa nekateri avtorji (izhajajoč iz nekoliko drugačne selekcije držav) trdijo drugače: "Pripadnost prostovoljnim združenjem je bila pozitivno povezana s socialnim zaupanjem v 10 od 12 državah, s politično vključenostjo v 11 državah ... Najden ni bil niti en negativen učinek" (Dekker, van den Broek, 2005, 53–55). Van Deth in soavtorji (Gabriel et al., 2002, 71) nasprotno trdijo, da ima politična vključenost oziroma participacija le malo skupnega s socialnim kapitalom; glej tudi van Deth (2000). Včasih so te nasprotujoče si ugotovitve in izračuni posledica drugačnega tipa selekcije (vzorca) držav in nivojev (statistične) analize (individualni nivo vs. agregatni ali nacionalni nivoji).

2005, 11) in zato to vprašanje razumejo kot konfesionalno pripadnost, ne pa kot članstvo v kvazicerkvenih prostovoljnih organizacijah (kar pa je namen vprašanja). Vendar pa ta razlaga zanemara dejstvo, da vprašalnik EVS vsebuje tudi posebno vprašanje: "Ali pripadate religiozni denominaciji?" (vprašanje 22). Šestinsedemdeset odstotkov švedskih respondentov je na to vprašanje odgovorilo pritrdilno, le malo manj (71%) jih je izjavilo, da so člani religiozne ali cerkvene organizacije (od katerih se jih je 23% opredelilo za aktivne člane ali člane, ki opravljajo prostovoljno delo). Mogoče je, da so zamenjali pomen teh dveh vprašanj ali pa da so ju razumeli na enak način, vendar so v letu 1990 na isto vprašanje odgovorili povsem različno. V tistem letu se jih je namreč le 11% opredelilo kot člane religioznih ali cerkvenih organizacij. Kaj se je zgodilo, da so v letu 1999 odgovarjali tako različno? Če pogledamo podatke ESS iz leta 2002, le-ti ponovno kažejo "normalno" sliko, saj se izkaže, da je le 15% švedskih respondentov članov prostovoljnih organizacij tega tipa.¹³

Nekateri avtorji trdijo, da so respondenti v Veliki Britaniji napačno in neustrezno odgovorili na vprašanje glede pripadnosti organizacijam na področju športa in rekreacije (ali da to vprašanje ni bilo zastavljeno pravilno) (Dekker, van den Broek, 2005, 56, opomba 5). Vendar pa gre tu za bolj "eksotične" podrobnosti. Naša analiza primerjave podatkov EVS in ESS odkriva nekaj veliko bolj kritičnega, namreč kar sistematične merske napake v primeru sodelovanja v združenjih v Grčiji.¹⁴ V povezavi z načelom primerljivosti se zato v EVS pojavlja veliko nerešenih problemov, kot na primer "neverjetno nizek nivo prostovoljstva v Nemčiji" (Dekker et al., 2003, 233) in nesorazmernost med članstvom in neplačanim delom v primeru Velike Britanije (ki se pojavlja le v EVS, ne pa tudi v ESS). Še posebej zaskrbljujoče je to,

da se nejasni ali kontradiktorni izsledki ne pojavljajo le v vzhodni Evropi (kot npr. visoka stopnja zaupanja v Belorusiji), ampak predvsem v zahodni Evropi, kjer imajo mednacionalne raziskave in javnomnenjske ankete dolgoletno tradicijo.

Tretji vidik je *teoretična relevantnost* podatkov. Vprašanje je, ali ti podatki predstavljajo ustrezno bazo za oblikovanje indikatorjev in ali so le-ti utemeljeni na teoretičnih izhodiščih (v našem primeru na teoriji socialnega kapitala). Večkrat se dogaja, da indikatorji temeljijo na neustreznih in za druge namene načrtovanih podatkih ali spremenljivkah (Van Deth, 2003). Na tem mestu je treba ponoviti Hallerjevo mnenje, da gre pri tem za post-hoc in ad-hoc posplošitve, kar pomeni, da je težava v improvizirani pripravi vprašalnika ali v samem dejstvu, da vprašalnik ni osnovan na teoretičnem premisleku.

Merske napake in neskladja – ki vplivajo na korespondenčnost in primerljivost, kakor tudi na teoretično relevantnost – so v veliki meri odvisni od dveh dejavnikov. Prvi se nanaša na *tehnični načrt* (dizajn) raziskave. Pri tem je kritična faza sestavljanja in prevoda vprašalnika (večinoma iz angleškega v druge nacionalne jezike), vključno s t. i. vzratnim prevodom (back translation) – ta vidik je lahko le tehnične narave, v določenih primerih pa je vendarle povezan s semantičnimi vprašanji. Napake lahko nastanejo v fazi vzorčenja, ponekod so problemi z nadzorom nad potekom terenskega dela.¹⁵ Takšne pomanjkljivosti se lahko zelo hitro odpravi, vendar je za to potrebna volja in dogovor med raziskovalci, ki koordinirajo raziskavo.

Večjo težavo pa predstavljajo napake v merjenju, ki izhajajo iz *semantičnih (hermenevtičnih)* razlogov (za devajo pa način respondentovega razumevanja in interpretacije "pravega" pomena anketnega vprašanja), ki

13 Ugotavljamo še eno nasprotje s podatki EVS, in sicer med vprašanjem o članstvu in o tem, koliko časa respondenti preživijo v cerkvi (vprašanje 6-C). Tukaj je 70% švedskih respondentov – kar je več kot v večini drugih držav – odgovorilo, da sploh ne hodijo v cerkev. To kaže tudi na to, da nimajo posebne povezave – ali da je ta povezava zelo simbolična in jo lahko razumemo le v švedskem nacionalnozdgodovinskem in institucionalnem kontekstu – s cerkvijo ter njenimi organizacijami.

14 Tudi drugi podatkovni seti, kot na primer Eurobarometer (glej Fidrmuc, Gerxhani, 2004) in European Community Household Panel (Christoforou, 2005), potrjujejo, da je sodelovanje v združenjih v Grčiji izjemno nizko.

15 V zadnjem poglavju poročila EVS (Halman, 2001; EVS Metodology, 335–378) lahko najdemo podrobno informacijo o nadzoru celotnega postopka priprave in testiranja vprašalnika (problem prevoda), glede obveznosti (about compulsory), opsijskih vprašanj in vprašanj, specifičnih za določeno državo. Navedena so tudi vprašanja o vzorčenju, stopnji odzivnosti (response rate) in preverjanju zanesljivosti podatkov. Namen transparentnega prikaza teh vidikov je vreden pohvale. Vendar pa je zaskrbljujoče, da navkljub tem informacijam raziskovalci niso upoštevali vseh relevantnih postopkov nadzora, s čimer bi lahko zagotovili zanesljivost in veljavnost ugotovitev. Zdi se, kot da bi nekatere nacionalne ekipe imele preveč svobode pri odločanju o (ne)vzpostavitvi nadzora. Na primer, nadzor nad opravljanjem intervjujev je bil opravljen le v polovici nacionalnih ekip, v sedmih državah pa niso preverili skladnosti in logičnosti podatkov. Zdi se tudi, da bi bila dodatna ("državno-specifična") vprašanja in modalitete nacionalnim ekipam v dodatno pomoč. Ugotovili smo na primer, da je slovenska ekipa dopolnila vprašanje, ki se nanaša na članstvo na nivoju lokalnih organizacij, z dodanimi (sugeriranimi) imeni takšnih organizacij (npr. dodali so Rdeči križ). Povsem možno je, da bi do podobne ugotovitve prišli tudi brez posredovanja nacionalne ekipe, vendar pa obstajajo dvomi, saj ne vemo, ali so tudi druge nacionalne ekipe izvajale takšne lokalne prilagoditve vprašalnika. V splošnem se zdi, da je bilo to dovoljeno. Če pa je to povezano z nezadostno stopnjo nadzora, potem rezultati ne morejo biti optimalni. To pomeni tudi, da *moramo biti glede takšnih prilagoditev zelo pazljivi; so nujne, vendar morajo biti narejene transparentno (vsaka nacionalna ekipa naj bi o prilagoditvah in razlogih zanje poročala)*. Še več vprašanj in dvomov pa se nanaša na WVS, kjer je bila izvedba nadzora še veliko težja (glej tudi Haller, 2002).

imajo svoj izvor v *idiosinkratičnih kulturnih* in/ali *institucionalnih kontekstih*.¹⁶ V razumevanju in interpretaciji pomena medosebnega zaupanja (večini ljudi je mogoče zaupati) obstajajo tako individualne kot tudi kulturno pogojene razlike. Kaj "večina ljudi" sploh pomeni? Za nekatere to vprašanje res kaže na njihovo zaupanje do tujcev, medtem ko za druge ne, še posebej tiste, ki se gibljejo znotraj ozkih omejitev vsakdanjega življenja (*Lebenswelt*). Omenili smo že "izjemnost" nordijskih držav, ki se kaže v visoki stopnji zaupanja. Določeni avtorji so zelo prepričani v ustreznost klasičnega vprašanja o splošnem zaupanju in trdijo, da dejansko meri zaupanje v ljudi, ki nam niso blizu (na primer Uslander, 2000). Delhey in Newton sta, čeprav je njuna analiza na začetku temeljila na Uslanderjevi tezi, prišla do drugačnega zaključka. V empirični analizi sta odkrila, da "... etnična homogenost je močno povezana s splošnim zaupanjem..." (Delhey, Newton, 2005, 324). V bistvu gre za izražanje dvoma, da to vprašanje resnično meri zaupanje v tujce. Ker so skandinavski narodi med etnično najbolj homogenimi narodi v Evropi (gre pa tudi za majhne narode z relativno majhnimi socialnimi razlikami), je logično, da se zaupanje nordijskih respondentov nanaša na segment ljudi, ki jih – v smislu "imaginarne skupnosti" – obravnavajo (vidijo) kot sebi podobne in ne kakor tujce.¹⁷

Težave z razumevanjem in interpretacijo se – kot smo videli – pojavijo tudi pri vprašanjih glede članstva in aktivnosti v prostovoljnih združenjih. Eden od znanih raziskovalcev, ki dela s podatki EVS 1999, pravi celo naslednje: "...zdi se, da so anketna vprašanja v različnih državah različno razumljena" (Anheier et al., 2004, 98). Neka avtorica o primerjavi podatkov EVS in Eurobarometer (EB) (kakor tudi medčasovnih EB podatkov) izjavlja, da utegnejo biti problematična celo enako formulirana vprašanja, ki se ponovijo v anketi v določenih časovnih sekvencah (kakor npr. EB), saj dajejo zelo različne – včasih celo nasprotujoče si – ugotovitve. Izhajajoč iz zelo sistematične (statistične) analize zaključuje, da "... naše merjenje sodelovanja v združenjih in članstva je daleč od idealnega in znanstveniki bi morali biti zelo previdni pri oblikovanju trdnih teoretičnih sklepov na osnovi šibkih podatkov, še posebej če gre za primerjalne analize ... Kar lahko storimo v prihodnosti je, da izboljšamo določene vsebine pri načrtovanju prihodnjih raziskav" (Morales, 2002, 516). Poleg težav z vzorčenjem izpostavi tudi zanemarjanje mednarod-

nih razlik v strukturi in pojmovanju članstva in aktivnosti v prostovoljnih združenjih. Tudi dva druga avtorja sta v zadnjem času prišla do podobnih ugotovitev (Dekker, van den Broek, 2005, 56).

Glede na vse napake in pomanjkljivosti bi lahko rekli, da upoštevanje podatkov EVS/WVS (ali katerega koli drugega samostojnega podatkovnega seta) kot edine empirične baze v analizi socialnega kapitala pomeni resno tveganje, da zastavljeni spoznavni cilji ne bodo doseženi. Kar se tiče prihodnjih raziskav, bi bilo primerno upoštevati Hallerjev predlog (2002) o sestavi ekipe raziskovalcev iz različnih kulturnih okolij, ki bi izvajala evropske primerjalne raziskave, z namenom da bi zmanjšali napake, ki bi se lahko pojavile zaradi kulturnih razlogov in spremenljivih (variabilnih) institucionalnih ureditev. Pri tem naj bi šlo za raziskovalce, ki ne bi slepo sledili empiricističnim načelom, pač pa za ljudi s smislom za družbeno hermenevtiko, kot je bila ta zasnovana v sociološki tradiciji od Weberja do Schutza in naprej (za bolj epistemološki vidik glej Cicourel, 1972; Habermas, 1971; Luckmann, 1980; za bolj empirični vidik Ruschmeyer, 1992; Alvesson, Skoeldberg, 2000; Ragin, 1987). Upoštevajoč semantične vidike vprašanja glede zaupanja je zaželena izvedba pilotske študije v obliki diskusije v fokus skupinah, tako na nacionalnem kot tudi na mednarodnem nivoju, z namenom ugotoviti, kako je vprašanje zaupanja razumljeno in kakšni pomenski odtenki se mu pripisujejo.

RAZPRAVA IN SKLEP

Na začetku smo si zadali tri cilje. Prvi je bil določitev strukture in distribucije socialnega kapitala v evropskem kontekstu. Tukaj smo naleteli na problem kvalitete in kredibilnosti podatkov, dobljenih v primerjalnih raziskavah, še posebej iz podatkovnih baz EVS/WVS. Naše izhodišče je bila hipoteza, da je uporaba podatkov iz ene same podatkovne baze problematična in da bi morali – vsaj (najmanj) v interpretativni fazi – stremeti k triangulaciji, torej kombinaciji podatkov različnega tipa. Nazadnje smo se vprašali, kako izboljšati mednarodne raziskave, predvsem glede preučevanja in merjenja socialnega kapitala.

V povezavi s prvim ciljem bi bilo verjetno napačno delati velike zaključke ali izvajati dodatne statistične analize na bazi podatkov vprašljive kvalitete. Dejansko to v resnici tudi ni bila naša naloga. Menimo, da je razum-

16 Zelo ilustrativen primer idiosinkratičnega kulturnega konteksta je že omenjen švedski primer "cerkva in religioznih organizacij". Enako velja za članstvo v sindikatih v isti državi, ki pa ni povsem prostovoljno, saj prinaša določene dejanske (finančne) ugodnosti, kar pojasnjuje, zakaj je članstvo v sindikatih na Švedskem tako visoko. Podrobnejša analiza podatkov o sodelovanju v združenjih v Belorusiji kaže, da je relativno velik delež članstva dejansko usmerjen v sindikate (približno 70% vsega članstva) in tudi v tem primeru ne gre za povsem prostovoljno članstvo. Je zgolj posledica še vedno obstoječe komunistične tradicije in družbene inercije, ki bo morda v nekaj letih (v primeru reform) povsem izginila. Za ustvarjanje socialnega kapitala ima takšna konstelacija le majhen pomen.

17 Avtorji trdijo takole: "Z drugimi besedami, splošno zaupanje je najmočnejše tam, kjer imamo kaj skupnega z ostalimi, še posebej če imamo isto etnično ozadje ... Postavlja se vprašanje, kako posplošeno je dejansko splošno zaupanje" (Delhey, Newton, 2005, 324).

ljiva interpretacija utemeljena na širšem kontekstualnem (kvalitativnem) vpogledu, ki upošteva korekcijo napak v merjenju (npr. v primeru Grčije). V tem okviru je, glede na distribucijo socialnega kapitala na evropskem nivoju, mogoče govoriti o štirih skupinah. Bistvene (signifikantne) razlike so dejansko opazne le med prvo ter četrto skupino. Nekatere države, ki imajo mejne rezultate, je težko opredeliti. Prva skupina, ki ima največjo zalogo socialnega kapitala, seveda vključuje nordijske države (vendar je tudi Finska mejni primer) ter Nizozemsko. Četrto skupino sestavljajo države s šibkim socialnim kapitalom. Ta vključuje tudi članice EU. Gre za naslednjo skupino: Poljska, Madžarska, Latvija, Litva, Grčija, Portugalska, Romunija, Bolgarija, Rusija, Ukrajina in Turčija. Če gre verjeti visokim rezultatom Belorusije glede zaupanja, bi se ta država uvrščala med četrto in tretjo skupino. Razlike so velike, na primer razmerje med Švedsko in Portugalsko v članstvu je ena proti osem po EVS in ena proti šest po podatkih ESS – če gledamo celotno članstvo – ali ena proti pet, če vzamemo delež respondentov, ki so člani najmanj ene organizacije) ter ena proti šest v aktivni udeležbi. Glede na podatke tako EVS kot ESS imata južni članici EU, Portugalska in Grčija, zgolj po podatkih ESS pa tudi Španija in Italija, relativno slabo razvito civilno družbo. V tem pogledu gre za velik zaostanek, ki še ni ustrezno pojasnjen ali pa so pojasnitve neprepričljive, na primer v smislu path-dependency (Christoforou, 2005).

Druga skupina s dokaj visoko ravni socialnega kapitala vključuje (zahodne) kontinentalne ter anglosaksonske države, vse članice EU. Vsekakor pa je včasih težko potegniti črto, ki razločuje to skupino od tretje skupine. Medtem ko so nekatere države blizu prve skupine (Belgija), so druge bližje tretji skupini. Tak primer bi lahko bila Nemčija zaradi nizkega nivoja aktivnega članstva v prostovoljnih organizacijah (po podatkih EVS, ne pa tudi ESS). Drugače pa, poleg Slovenije, Češke Republike ter Slovaške, tretjo skupino (s povprečno ravni socialnega kapitala) sestavljajo še mediteranske države Italija, Francija in Španija. Vse te tri ekonomsko razvite države imajo nižje ali podobne rezultate v aktivni participaciji kot tri nove države članice EU iz vzhodne ter centralne Evrope (vendar Italija in Španija izkazujeta višji nivo zaupanja). V nasprotju z avtorji, ki trdijo, da "ni velikih razlik v povprečnih rezultatih med regionalnimi vzorci" (Oorshot, Arts, 2006, 160), smo prišli do bolj raznolikih zaključkov. Med prvo in četrto skupino lahko potegnemo jasno mejno črto, medtem ko so razlike med drugo in tretjo manj izrazite.

Zdi se, da ni sistematične povezave med generaliziranim zaupanjem in participacijo v civilnodružbenih organizacijah. Kot smo že omenili, so skandinavske države izjema v tem pogledu.

V longitudinalnem smislu je opazno upadanje splošnega zaupanja (ponekod zelo drastično, spet drugje pa dec ni tako izrazit). Glede participacije v združenjih se razmere v večini držav (še posebej v članicah EU) izboljšujejo, čeprav v nekaterih primerih prihaja do nazadovanja.

Drug pomemben del naših ugotovitev se nanaša na mednacionalne oz. mednarodne študije. V povezavi z njimi smo našli nekaj napak ter nekonsistentnosti, do katerih je prišlo zaradi neprimerne tehnike postopka načrtovanja tovrstnih raziskav in tudi zaradi semantično-kulturnih dejavnikov, ki se jim je – tako v fazi priprave in izvedbe študij kakor tudi v fazah interpretacije in posploševanja podatkov – posvečalo premalo pozornosti. Domnevamo, da specifične institucionalne ureditve (ki se razlikujejo od države do države) igrajo določeno vlogo, kar je vzrok za slabšo primerljivost odgovorov glede participacije v prostovoljnih združenjih.

V primerjalnih študijah bo treba posvetiti več pozornosti dialogu med nacionalnimi podatkovnimi bazami ali nacionalnimi študijami primera in mednacionalnimi podatki (glej Ruschemeyer, 1991). Le tovrsten dialog lahko ustvari bolj kontekstualen in "hermenevtičen" pogled na kvantitativne izsledke. Zaželeno je tudi vključevanje kvalitativnih študij.¹⁸

V povezavi z raziskovanjem socialnega kapitala v ožjem smislu usmerjamo pozornost v dve stvari. Prva se nanaša na razširitev repertoarja indikatorjev; brez dvoja so pomembne tudi manj formalne in celo virtualne (internet) oblike interakcij in izmenjav. Dejstvo je tudi, da razne fenotipske aplikacije, na primer pri odkrivanju medsebojne povezave človeškega in socialnega kapitala ali transferja znanja, zahtevajo nabor različnih indikatorjev (npr. kooperacija med industrijo in raziskovalci z inštitutov).

Na drugi strani pa bi bilo treba zmanjšati visoka pričakovanja glede pojasnjevalnega potenciala socialnega kapitala. Zavedati se moramo, da dosedanje raziskave v najboljšem primeru odkrivajo embrionalne in potencialne vidike tega fenomena. Povedano drugače, nekaj vemo o akumulaciji in dostopnosti tega resursa, bolj malo pa o mehanizmi vplivanja (spillover efekt) na družbo ter njegovo dejansko uporabo in reprodukcijo (Torsvik, 2004). Pri tem ne gre la za strukturne (omrežja, organizacije) in kulturne dimenzije (norme recipročnosti, altruizem, zaupanje...), ampak tudi za *procesno*, dinamično dimenzijo, ki pa v večji meri še ni bila raziskana, saj je metodološko dostopna le z uporabo kompleksnega raziskovalnega pristopa, utemeljenega na triangulaciji, kvalitativnih študijah primera in trans-disciplinarnosti.

18 Poglejmo si še en citat: "Bolj in bolj raznoliki kvantitativni podatki bi bili v pomoč pri ustvarjanju boljše slike trendov, potrebno pa je tudi več kvalitativnih raziskav za odkritje pomenov in mehanizmov prostovoljnega vključevanja v odnosu do čustev skupnosti in sreče ter do kvalitete civilne družbe in politike" (Dekker, van den Broek, 2005, 56).

SOCIAL CAPITAL IN EUROPEAN COUNTRIES. RESEARCH FINDINGS, TRENDS AND METHODOLOGICAL SHORTCOMINGS OF COMPARATIVE STUDIES

Frane ADAM

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: frane.adam@fdv.uni-lj.si

SUMMARY

The article critically discusses two issues. The first is related to the distribution of social capital across European (EU) nations, and describes the main (expected) trends and patterns on the basis of conventional "proxy" variables, such as trust and level of involvement in voluntary organizations, in the framework of international studies (EVS/WVS and ESS). The second deals with data quality, in particular with the question whether the findings obtained in such a manner can be regarded as reliable and credible.

As for the first issue, one can define four groups as regards the distribution of social capital across European nation-states. Contrary to the authors who claim that there is no significant difference between individual countries, the results of our analysis have revealed a considerable level of differentiation. There is a clear distinction between groups I and IV, while the difference between groups II and III is less obvious. In the context of critical reflection and discussion of the comparability and credibility of empirical data, one should point out some mistakes and inconsistencies most probably brought about partly by inappropriate execution of international surveys (studies) and partly by various semantic, cultural and institutional factors that were not paid appropriate attention during the phases of survey preparation and planning, as well as those of data interpretation and generalization (analysis).

Key words: social capital, comparative research, involvement, trust, data quality

LITERATURA

Adam, F. et al. (2005): The Challenges of Sustained Development – The Role of Socio-cultural Factors in East-Central Europe. Budapest – New York, CEU Press.

Adam, F., Rončević, B. (2003): Social Capital: Recent Debates and Research Trends. V: Social Science Information/Information sur les sciences sociales, vol. 42, no. 2. Paris, 155–184.

Alvesson, M., Skoeldberg, K. (2000): Reflexive Methodology. London, Sage Publication.

Anheier, H., Stares, S., Grenier, P. (2004): Social Capital and Life Satisfaction. V: Arts, W., Halman, L. (eds.): European Values at the Turn of the Millennium. Leiden – Boston, Brill.

Arts, W. et al. (2003): The Welfare State: Villain or Hero of the Piece. V: Arts, W., Hagenaars, J., Halman, L. (eds.): The Cultural Diversity of European Unity. Leiden – Boston, Brill.

Arts, W., Halman, L. (2004): European Values Changes in the Second Age of Modernity. V: Arts, W., Halman, L. (eds.): European Values at the Turn of the Millennium. Leiden – Boston, Brill.

Badescu, G., Uslaner, E. (eds.) (2003): Social Capital and Transition to Democracy. London, Polity Press.

Braer, D., Curtis, J., Grabb, E. (2001): Has Voluntary Association Activity Declined? Cross-national Analyses for Fifteen Countries. The Canadian Review of Sociology and anthropology, vol. 38, no. 3. Toronto, 242–274.

Bratkovski, J., Jasinska - Kania, A. (2004): Voluntary Organisations and Development of Civil Society. V: Arts, W., Halman, L. (eds.): European Values at the Turn of the Millennium. Leiden – Boston, Brill.

Cicourel, A. (1964): Method and Measurement in Sociology. New York, The Free Press.

Christoforou, A. (2004): Building Social Capital: A Discussion on the Determinants of Social Capital in Countries of the European Union, tipkopis. Athens, University of Economics and Business.

Dekker, P., Ester, P., Vinken, H. (2003): Civil Society, Social Trust and Democratic Involvement. V: Arts, W., Hagenaars, J., Halman, L. (eds.): The Cultural Diversity of European Unity. Leiden – Boston, Brill.

Dekker, P., van den Broek, A. (2005): Involvement in Voluntary Associations in Nord America and Western Europe: Trends and Correlates 1981–2000. Journal of Civil Society, vol. 1, no. 1. Los Angeles, 45–59.

Delhey, J., Newton, K. (2005): Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Patterns or Nordic Exceptionalism. European Sociological Review, vol. 21, no. 4. Oxford, 311–327.

Fidrmuc, J., Gerxhani, K. (2004): Formation of Social Capital in Eastern Europe: Explaining Gap vis-à-vis Developed Countries. CEPR Discussion Paper, No. 5068. <http://cepr.org/Pubs/new-dplist.asp?authorid=135282>.

Gabriel, O. et al. (2002): Sozialkapital und Demokratie. Universitaetsverlag, Wien.

- Grotaert, C., Bastelaar, T. (eds.) (2002):** The Role of Social Capital in Development. University Press, Cambridge.
- Habermas, J. (1971):** Zur Logik der Sozialwissenschaften. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Haller, M. (2002):** Theory and Method in the Comparative Study of Values. Critique and Alternative to Inglehart. *European Sociological Review*, vol. 18, no. 2. Oxford, 139–158.
- Halman, L. (ed.) (2001):** The European Values Study: A Third Wave. Sourcebook of the 1999/2000 European Values Study Surveys, WORC. Tilburg, Tilburg University.
- Halpern, D. (2005):** Social Capital. London, Polity Press.
- Haerpfer, C. et al. (2005):** Social Capital and Economic Performance in Post-Communist Societies. V: Koniordos, S. (ed.): Networks, Trust and Social Capital. Aldershot, Ashgate.
- Inglehart, R. (1997):** Modernisation and Postmodernisation. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Jowell, R. (1998):** How Comparative is Comparative Research? *American Behavioral Scientist*, vol. 42. Princeton, 168–177.
- Lin, N. (2001):** Social Capital. A Theory of Social Structure and Action. Cambridge, Cambridge University Press.
- Luckmann, T. (1980):** Lebenswelt und Gesellschaft. Schoeningh, UTB.
- Mihaylova, D. (2004):** Social Capital in Central and Eastern Europe. Budapest, Central European University, Center for Policy Study.
- Morales, L. (2002):** Associational Membership and Social Capital in Comparative Perspective: A Note on the Problem of Measurement. *Politics and Society*, vol. 30, no. 3. London, 497–523.
- Morales, L. (2004):** Changing Patterns of Associational Involvement in Europe. Paper presented at the ECPR. Uppsala.
- Norris, P. (2002):** Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies. V: van Deth, J. et al. (eds.): Social Capital and Democratic Politics. Russel Papers – Civic Series 3/2002. Ames, Iowa State University.
- Putnam, R. (2000):** Bowling Alone. New York, Simon & Schuster.
- Putnam, R. (ed.) (2002):** Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society. Oxford, Oxford University Press.
- Ragin, C. C. (1987):** Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategy. Berkley, University of California Press.
- Ruschemeyer, D. (1991):** Different Methods – Contradictory Results? Research on Development and Democracy. *International Journal of Comparative Sociology*, no. 1–2, vol. 32. Leiden, 9–38.
- Savage, M. et al. (2004):** Social Capital and Political Activism: A Social Network Approach. V: Franklin, J. (ed.): Politics, Trust and Networks: Social Capital in Critical Perspective. London, South Bank University.
- Seligson, M. (2002):** The Renaissance of Political Culture or Renaissance of the Ecological Fallacy? *Comparative politics*, vol. 34, no. 3. New York, 273–291.
- Schuler, T., Baron, S., Field, J. (2000):** Social Capital: A Review and Critique. V: Baron, S. et al. (eds.): Social Capital: Critical Perspectives. Oxford, Oxford University Press.
- Stolle, D., Hooghe, M. (2005):** Review Article: Inaccurate, Exceptional: One-Sided or Irrelevant? The Debate about the Alleged Decline of Social Capital and Civic Engagement in Western Societies. *British Journal of Political Science*, 35. Cambridge, 149–167.
- Sztompka, P. (1999):** Trust. A Sociological Theory. Cambridge – New York, Cambridge University Press.
- Torsvik, G. (2004):** Social Capital and Economic Development: A Plea for Mechanism. V: Prakash, S., Selle, P. (eds.): Investigating Social Capital. London, Sage Publications.
- Uslaner, E. M. (2000):** Producing and Consuming Trust. *Political Science Quarterly*, vol. 115, no. 4. New York, 569–590.
- van Deth, J. et al. (eds.) (1999):** Social Capital and European Democracy. London – New York, Routledge.
- van Deth, J. (2000):** Interesting but Irrelevant: Social Capital and the Saliency of Politics in Western Europe. *European Journal of Political Research*, vol. 37. Amsterdam, 115–147.
- van Deth, J. (2003):** Measuring Social Capital: Orthodoxies and Continuing Controversies. *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 6, no. 1. London, 79–92.
- van Oorshot, W., Arts, W. (2005):** Social Capital of European Welfare States: the Crowding Out Hypothesis Revisited. *Journal Of European Social Policy*, vol. 15, no. 1. Harlow, 5–26.
- van Oorshot, W., Arts, W., Gelissen, J. (2006):** Social Capital in Europe. *Acta Sociologica*, vol. 49, no. 2. London, 149–167.
- Welzel, C., Inglehart, R., Deutsch, F. (2006):** Social Capital, Voluntary Associations and Collective Action: Which Aspects of Social Capital Have the Greatest "Civic" Payoff. *Journal of Civil Society*, vol. 1, no. 2. Los Angeles, 121–146.